

УДК

ББК

П

Редакційна колегія:

О.Б. Коваленко (відповідальний редактор), **О.П. Моця**,
В.П. Коваленко, **С.Л. Лаєвський**, **О.Я. Рахно**, **К.І. Яго-**
довський, **Л.В. Ясновська** (відповідальний секретар).

Книгу видано за сприяння **Геннадія Вікторовича Жарова**.

П

Покликання – археологія: Збірник матеріалів Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О.В. Шекуна / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; Інститут археології Національної академії наук України; Чернігівський обласний історичний музей імені В.В. Тарновського; Чернігівська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; Чернігівська обласна організація Національної спілки краєзнавців України; редколегія: О.Б. Коваленко та ін. – Чернігів: Видавець В.М. Лозовий, 2015. –

ISBN 978–617–7223–

До збірника увійшли матеріали Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О.В. Шекуна, які містять відомості про доробок і внесок ювіляра у виховання молодих науковців. У книзі також оприлюднено результати новітніх досліджень з археології та історії Чернігівщини.

На обкладинці розміщено світлину із зображенням городища у с. Малий Листвен Ріпкинського району.

УДК 908(477.51)
ББК 63.3(4Укр)

© Автори статей, 2015
© В.М. Лозовий, художнє
оформлення, 2015

ISBN 978–617–7223–

Черненко О.	
Князівські усипальні Чернігівського Спасо-Преображенського собору за матеріалами археологічних досліджень	233
Ситий Ю.	
Деякі питання топографії давньоруського Чернігова.	248
Супруненко О., Мироненко К.	
Два городища на південно-східному прикордонні Русі	263
Долженко Ю.	
Краніологічна характеристика двох давньоруських черепів з Троїцько-Іллінського монастиря в Чернігові	278
Новик Т., Руденок В., Солобай П.	
Нові дослідження нижнього ярусу Антонієвих печер в Чернігові у 2014 р.	297
Ігнатенко І.	
Знахідки деталей арбалетів під час археологічних досліджень в Чернігові.	301
Веремейчик О., Бондар О.	
Дослідження городища Монастирище в Любечі	307
Половнікова С.	
До історії роду Самоквасових	318
Відомості про авторів	321

О.В.ШЕКУН – АРХЕОЛОГ І КРАЄЗНАВЕЦЬ

О.Коваленко, Л. Яснівська

Олександр Володимирович Шекун народився у Чернігові 19 січня 1935 р. Його родовід глибоко закорінений у товщі століть і безпосередньо пов'язаний з Чернігово-Сіверщиною. Дід О. Шекуна по батькові Порфирій Сидорович (1884–1964) походив з селян, мешкав у с. Кладьківка й викладав у місцевій школі. Там же учителювала і бабуся Олена Василівна (1883–1956), яка належала до відомої дворянської родини Савицьких і мала у Кладьківці великий будинок та 25 десятин землі. Батько О. Шекуна Володимир Порфирівич (1911–1947) одержав вищу сільськогосподарську освіту і працював агрономом. Мати – Ніна Борисівна (у дівоцтві Владимирська) (1911–1967) закінчила Чернігівський інститут соціального виховання і працювала економістом в установах Чернігова. Її батько Борис Миколайович (1888–1969) також працював економістом, а мати Марія Михайлівна (у дівоцтві Матусевич) (1878–1965), дочка священика з Новгорода-Сіверського, була домогосподаркою. Їм належала садиба в районі П'яти кутів, де й мешкали кілька поколінь родини Шекунів-Владимирських. Цікаво, що двоюрідним братом Борису Миколайовичу Владимирському доводився видатний український учений-мовознавець Всеволод Михайлович Ганцов (1892–1979), репресований у 1929 р. у справі «Спілки визволення України». Після повернення із заслання він оселився у Чернігові й підтримував близькі взаємини зі своєю ріднею.

У цьому затишному куточку старого Чернігова пройшло дитинство О. Шекуна, обпалене війною. Він і досі пригадує страшну картину суцільної руйнації центральної частини міста нацистською авіацією у серпні 1943 р. Після визволення від окупантів Чернігів поволі загоїв рани, повернувся до нормального життя. У 1952 р. О. Шекун закінчив середню школу № 1 і вступив до Ленінградської лісотехнічної академії. Проте внаслідок конфлікту з адміністрацією він залишив вуз і протягом 1955–1957 рр. пере-

бував на військовій службі на далекій Камчатці. За цей час Чернігів зазнав значних змін: у місті розпочалося будівництво великого промислового підприємства – Чернігівського комбінату синтетичного волокна, який потребував кваліфікованих фахівців. Зрештою, це й зумовило вибір професії – у 1959 р. О. Шекун вступив до Київського технікуму легкої промисловості, після закінчення якого у 1962 р. одержав диплом техника-технолога штучних волокон. Відтоді впродовж 16 років він працював майстром, начальником зміни на цьому унікальному підприємстві.

Як відомо, за умов «відлиги» на початку 60-х рр. XX ст. в Україні зародився справді масовий рух, спрямований на збереження і вивчення історико-культурної спадщини, причому активну участь в ньому брали не тільки гуманітарії, а й представники інженерно-технічної інтелігенції. Не залишився осторонь цієї справи й О. Шекун – саме тоді він серйозно захопився археологією, яка стала його справжнім покликанням. Відтак О. Шекун увійшов до складу спелео-археологічної секції Чернігівської міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, яка у 1974 р. розгорнула систематичні археологічні дослідження на території Чернігівщини, а в 1977 р. очолив цей громадський науковий осередок. Усе це зрештою цілком логічно привело «технаря» О. Шекуна до Чернігівського історичного музею, в якому він упродовж 1980–1998 рр. працював на посадах наукового співробітника, а згодом завідувача сектора археологічних пам'яток. Надалі з 1998 р. і до виходу на пенсію у 2003 р. О. Шекун працював у Обласній інспекції по охороні пам'яток історії та культури. Брак спеціального вишколу він компенсував наполегливою самоосвітою, вивчав наукову літературу, знайомився з досвідом фахівців і поступово здобув авторитет блискучого «польовика», здатного «впоратись» з будь-якою археологічною пам'яткою.

До кола наукових інтересів О. Шекуна належали пам'ятки практично усіх археологічних епох, але можна з упевненістю відзначити його тяжіння до вивчення давньоруських старожитностей. Він систематично проводив розкопки й розвідки практично в усіх районах Чернігівської області. Студії у межиріччі Дніпра та

Десни дозволили О. Шекуну картографувати 312 пам'яток давньоруської доби, у тому числі 21 городище, 193 селища, 92 курганні й 6 ґрунтових могильників. Значною подією стало відкриття О. Шекуном у 1976 р. давньоруського селища Ліскове. Протягом 1976–1992 рр. було розкопано понад 13 тис. кв. м і виявлено елементи планування селища, садибну забудову, а також ґрунтовий могильник XII ст., отримано численні знахідки, котрі поповнили фонди Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського.

Чимало зробив О. Шекун і для вивчення курганних старожитностей X–XII ст. Він провів розкопки курганних некрополів біля сіл Звеничів, Вороб'йове, Товстоліси, Красковське, Галків, Клонів, Незаможне, Смолигівка, Шестовиця, смт Седнів (літописний Сновськ).

На початку 80-х рр. О. Шекун звернувся до вивчення Чернігівського Дитинця та його посадів. Так, у 1982 р. він уперше зафіксував залишки стародавніх оборонних споруд, що за доби Київської Русі захищали територію Подолу, у 1983 р. виявив рештки галерей Успенського собору на території Єлецького монастиря, а у 1984 р. в урочищі Святе дослідив п'ять печей кінця XII ст. для випалювання плінфи. На розі вулиць Куйбишева (нині Магістратської) та Комсомольської (нині Ремісничої) у 1988 р. О. Шекун започаткував розкопки міського ґрунтового некрополя XI–XII ст. У 1995 р. в районі проспекту Миру та вул. Коцюбинського він дослідив садибу чернігівського купця XII ст.

Водночас протягом 1982–1986 рр. О. Шекун досліджував кургани та поселення кінця II – початку I тис. до н.е. біля сіл Деснянка та Шумлай. Проведені ним у 1993–2003 рр. розкопки поселення III–V ст. поблизу с. Олександрівка, яке нині увійшло до складу Чернігова, дозволили уперше з'ясувати планування поселень київської культури.

Значним був внесок О. Шекуна у підготовку археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» по Чернігівській області. Він, зокрема, зафіксував понад 500 археологічних пам'яток і здійснив їх паспортизацію. За його безпосередньою участю були опрацьовані проекти охоронних зон Сосниці, Мени, Любеча, Ли-

ствена та інших стародавніх населених пунктів регіону. Водночас О. Шекун займався опрацюванням та впорядкуванням археологічних матеріалів у фондах Чернігівського історичного, Менського та Сосницького історико-краєзнавчих музеїв, внаслідок чого до наукового обігу було запроваджено численні артефакти.

Автор близько 100 наукових публікацій, у тому числі кількох монографій, О. Шекун брав активну участь у наукових конференціях різного рівня. Науковий семінар «Слов'яно-руські старожитності Північного Лівобережжя» був присвячений його 60-річчю, а Другі Самоквасівські читання були приурочені до 80-річчя археолога і краєзнавця.

Характерна риса О. Шекуна – доброзичливе ставлення до початківців, які з плином часу з повагою називають його «дядею Сашею». Чимало чернігівських археологів – В. Коваленко, О. Веремейчик, Г. Жаров, В. Мултанен, Ю. Ситий, Л. Сита та інші вважають О. Шекуна своїм учителем.

ЖИЗНЬ ПРОЖИТЬ – НЕ ПОЛЕ ПЕРЕЙТИ

Г. Кузнецов

Так гласит народная мудрая поговорка. И действительно – чем дольше жизнь, тем больше приобретаешь жизненного опыта не только в различных ситуациях, но и в познании людей, встречающихся на твоём пути.

А если этот путь длиной в 90 лет, как у меня, то с кем только не приходилось встречаться в жизни! И мне повезло на встречи с добрыми и порядочными людьми.

Вспоминая их, не могу не сказать об одном талантливом человеке, который сам себя сделал выдающимся археологом, хотя и не имел специального образования.

Александр Владимирович Шекун одним из первых вступил в 1967 г. в спелео-археологическую секцию, организованную при городской организации Украинского общества охраны памятников истории и культуры на комбинате синтетических волокон, где он работал начальником смены химического цеха. Постигая премудрости археологии, он вскоре вошел в бюро секции, а затем в 1977 г. возглавил археологическую секцию при Черниговской областной организации Украинского общества охраны памятников истории и культуры. На протяжении многих лет А.В. Шекун руководил паспортизацией памятников археологии в Черниговской области, неоднократно возглавлял крупные экспедиции, имея «Открытый лист» Института археологии АН УССР.

Открытиям А.В. Шекуна может позавидовать любой дипломированный археолог. Взять хотя бы экспедицию по изучению древнерусского поселения в урочище Лесковое в верховьях реки Белоус возле с. Малый Листвен, где в 1024 г. произошла битва между войсками Ярослава и его родного брата Мстислава. Ожесточенное сражение закончилось поражением воинов Ярослава, значительную часть которых представляли наёмные варяги. Обследовано было также и древнерусское городище в с. Малый Листвен.